ԻՆՉ ԲԱՆ ԿԸ ՊԱՐՏԻՄ ԱՆՈՐ

ՄԵԾ ՅՈԲԵԼԵԱՆԻՆ ԱՌԹԻՒ ԳՐՈՒԱԾ

Եթէ Եգիպտոս՝ շատ բան կը պարտի Նուպարներուն, ես ալ շատ բան կը պարտիմ... Նուպարեանին, աւազանի անունովը Մեսրոպ։

Եթէ Մեսրոպ Նուպարեան չըլլար, և կամ աւելի շիտակ պիտի ըլլար ըսել, եթէ անոր շինած բառարանը գոյութիւն չունենար, կ'երդնում ձեզի որ, չպիտի կրնայի գրաւել այն պզտըտիկ, այն աննշան անկիւնը, զոր Հայ գրականութեան մէջ, իմ հաշւոյս վար դրած է, բարեխիղճ այս համայնքը։

Ուրկէ՞ց ո՛ւր, և ընտո՞ր գրագէտ պիտի ըլլայի ես, — գրագէտ բառին նուազագոյն իմաստով — եթէ հայրենակից բարեկամս՝ Մոլիէրի համբերատար և կարող թարգմանիչը — տրամադրութեանս տակ դրած չըլլար իր հոյակապ ֆրանսահայ աշխարհիկ բառարանը որ թէ՛ իմ Մենտորս եղած է, թէ՛ վարժապետս, թէ՛ բարեկամս և թէ խորհրդատուս։

Այն կիսկատար, հինգ փարա չարժող Հայերէնը, զոր Արամեան վարժարանի մէջ սորվեցուցին ինծի, բաւական զօրաւոր ոյժ մը չէր, վրան կռթնելով՝ նետուելու համար այն ապերախտ, այն անիրաւ, այն տխուր ասպարէզին մէջ, որուն տակաւին կը յամառինք «Հայ Գրականութիւն» անունը տալու, առանց խպնելու և առանց խղճահարութեան։

Հայ գրականութի՜ւնը...։ Եկէ՛ք, քիչ մը ատոր վրայ խօսինք։ Արուեստներ կան որոնց համար, կ'ըսեն թէ, իր մարդը չի սնուցաներ։ Գրականութիւնը, մերը մանաւանդ, ոչ թէ միայն չի սնուցաներ, այլ ընդհակառակը կը մեռցնէ մեր գիրկը նետուողները։

Ցոյց տուէք ինծի, կ'աղաչեմ, հատ մը Հայ գրագէտ որ միայն և մի միայն իր գրչին ծայրէն ապրած ըլլայ. տեսէ՛ք, չեմ ըսեր կոր քեալկիր տուներ շինած և կամ փայտաշէն եալը մը տնկեցուցած ըլլայ, Վոսփորի այս կամ այն եզերքին վրայ։ Կրնա՞ք ատանկ օրինակ մը աչքս խօթել։ Փորձեցէք տեսնեմ։

Բէշեանը կայ, պիտի ըսէք ինծի, որ միայն և զուտ հայերէն մը գրելով այսօր դիրքի մը տիրացած և ապահոված է թէ՛ իր և թէ իր զաւակներուն ապագան։

— Merci pour langouste! պիտի կրնայի ըսել ձեզի, եթէ Բարիզի տեղ, Սէնթ-Փոլէ չի գտնուէի այս պահուս։

Կընդունիմ, կը հաւատամ, և կը խոստովանիմ որ, Բիւզանդ էֆ. Բէշեանը, Հայ մամուլին շնորհիւ ապրած անած և փարայի տէր եղած է։ Աստուած շատցնէ, ատիկա իր իրաւունքն է, և մարդուս բերանը կը բանուի, եթէ տարբեր միջոցներու վերագրէ «Բիւզանդիոն»ի հիմնադրին ձեռք բերած յաջողութիւնը։

Բայց նուրբ և կարեւոր կէտ մը կայ, որուն վրայ կը հրաւիրեմ ձեր բարեացակամ ուշադրութիւնը։

Բիւզանդ Բէշեանը հարստացած է, այո՛ կ'ընդունիմ։ Ոչ թէ իր գրչին ծայրովը, այլ այդ գրչին կոթովը, զոր 40 տարիէ ի վեր չէ փոխած, Վարդան փաշայի քով չըրախ մտած օրէն ի վեր, և մանաւանդ առի... խնայողութիւն։

Այդքան խնայողասիրութեամբ, այդքան տնտեսագիտութեամբ, այդքան սակաւապետութեամբ, ոչ թէ ինքզինքը 40 տարիներէ ի վեր հրատարակագրութեան տուած, այլ փողոցները սըրըխի մը վրայ ճիյէր ծախած ըլլար անգամ, շատ աւելի մեծ հարստութեան մը տիրացած կ'ըլլար և այսօր, renteներուն վրայ պառկած՝ Դրնալը կը քաշուէր և «Բիւզանդիոն»ը կը յանձնէր Պարոյրին, Ալպօյաճեանի հակակշռին տակ։

Հայ գրականութիւնը չէ որ հարստացուցած է Բէշեանը, այլ Բէշեանն է որ Հայ մամուլին ցոյց տուած է չորսուկէսին ճամբան։

Բայց չարլաթանութիւնովս չի ձանձրացնենք մեր հոյակապ վարպետը և դառնանք ինծի։

Ես ի՛նչ ըսեմ այն միւսիւ Բէրօնէին — լուսերու մէջ պառկող իմ այն առաջին ֆրանսերէնի դասատուս — որ իր լեզուն սորվեցուց ինծի, ուսուցում մը որ մինչեւ այսօր ողորմիս մը ճանել տալու վիճակի մը մէջ չէ դրած զիս։

Եթէ այդ Բէրօնէն չըլլար, Հայերը հատ մը պակաս սէօզիւմ եապանճա գրագէտ կ'ունենային։

Եթէ այդ երկու բառ ֆրանսերէնը չի գիտնայի, քսան երեք տարիներէ ի վեր՝ փոխանակ ինքզինքս հայ գրականութեան զարնելու, ինչպէս ուրիշներ ինքզինքնին կը զարնեն իչկիյի, խումարպազութեան և կամ հաշիշի, երեսիս ջուրովը, կամ Քուզղունճուխի իսկելէն պիլէթճի եղած կ'ըլլայի և կամ Օրթագեղ՝ Տէրէ իչին... ախպէր....

Ամմա՛, Տարեցոյցներու համար ինձմէ յօղուած չպիտի ուզեն եղեր։ Սա եղածը կը տեսնա՞ք կոր...

Ցօղուած գրելը՝ ափըզըյա քիւրէկին հայերէն թարգմանութիւնն է։

Պիլէթճի կըլլայի, այո՛, ախպէր՝ եթէ կուզէք, բայց այսօր սնտուկս բացածիս պէս մէջը կը գտնէի վեց հատ Քրէտի Ֆոնսիէի obligation, ութը տասը հատ ըմէնտրքեա, տան մը երեսուն վեց տիւքաներէն մէկ հատին ճէօճէը և քանի մը բարեկամներէ առնելիքի թուղթեր, և էփիէյնէ կըլորիկ ոսկիներ եւ զոյգ մը պզտիկ քառնէ մը Օսմ. Պանքային կողմէ ստորագրուած։

Մինչդեռ հիմա, ես հայ գրագէտ մեղաւորս, երբ սնտուկս կը բանամ, մէջը ի՞նչ կը գտնեմ կը կարծէք։

Զորս հատ թերմաշ օձիք, խըղուած ռըսկօփ մը, 1896ին առնուած ըմէնտրքեայի բրօմէս մը, Վահան Թօչիկեանին լուսանկարը, քանի մը հատ հին «Մանզումէ», Համբարձում Ալաճաճեանի մէկ ձեռագիր նամակը եւ Զարդարեան եղբարց գրացուցակը, և ասկէ տեղ՝ իբրեւ կլոր բան, քանի մը գունտ... Նաֆթալին, և առաջին ոտանաւորիս՝ «Մայրական Սէր»ին առթիւ Գարեգին եպիսկոպոսի տուած մէկ նշխարհքը որ՝ այսօր, Ֆիլտիֆիէ սկաւառակի մը կը նմանի, խաչո՛ր։ Այդ սնտուկիս մէջ պահած եմ նաեւ, աշխարհիս չորս ծագերէն ինծի զրկուած և երկիւղածութեամբ՝ Ամասիայի պամեայի ալէս բարակ սինիմի մը վրայ անցուցած, չոր տեսակէն 4867 հատ... աֆէ՛րիմ։

Եկէք սակայն գոցենք սա հին տեֆթէրները և դառնանք սա մեր Նուպարեան բառարանին։

Ան ալ քիչ մը քիչ յանցանք չունի, իմ գրագէտ ըլլալուս մէջ, ինչպէս հիմա պիտի տեսնէք։

Ան է որ իմ մէջս արծարծեց հայերէն բան գրելու փիս բաշիքերը՝ որուն feu sacré կ'ըսեն սա տիսօն ֆրէնկները։

Ես իմ ճանըս ձգուած տղայ մըն էի որ Ֆրանսերէն կարդալով, գրելով և խօսելով պօյ կը նետէի, մահալլէին աղջիկներուն հետ քօռփէ կընէի Իվէթ Կիլպէրի լեզուով։ Մարդ բան ըսած չունէր ինծի և օրս օր կ'ընէի, երբ անդին շրթունքներուս վրայ պեխի կասկած մը կ'սումբուէր։

Մէյ մ'ալ, օրին մէկը — սատանան գործ չունի — հայրենասիրութիւն ըսեմ, ազգայնճիութիւն ըսեմ, զէվզէկութիւն ըսեմ, դուք խըմպըլութիւն ըսէք, վերջապէս ասոնցմէ մէկը, սատանայի պէս փորս մտաւ և խորհուրդ տուաւ ինծի — չար խորհուրդ — հայերէն գրելու։ Այդ թուականին կ'սկսի դժբաղդութեանս դարագլուխը։

Բայց ինչպէ՞ս հայերէն գրելու էի ես՝ որ ութ բառի մէջ տասն վեց տառասխալ կը սղմեցնէի և չորս բառոց նախադասութեան մը մէջ, կէս տիւզինա ֆրանսերէն բառեր։

Եթէ չամչնայի այս տեսակ հայերէն մը գրելու շարունակել, բրածս պիտի նմանէր այն տմարդութեան որուն մէջ պիտի իյնար մարդ մը որ առանց պատշաճութիւնները յարգելու, ծովի բաղնիքի վարտիկով պիտի երթար... Հայուհեացի պարահանդէսին։

Այս ձախորդ վիճակիս մէջ բառարան մը առի, որուն հեղինակն էր ինծի պէս Իզմիրցի մը՝ Մեսրոպ Նուպարեան։

Անոր մէջ անգամ մը տեսայ թէ ficelleին առասուկ կ'ըսէին. hètèroյին՝ էդայիր և Noli me tangereին՝ մի՛ դպչիր ինծի, ա՛լ երես առի և սկսայ գրելու։

Գրելու համար ուրիշները պէտք կ'ունենան գրչի, մելանի և թուղթի, մինչդեռ ինծի պէտք եղածը իմ սիրական, իմ հոգեհատոր և իմ 1092 էջով Նուպարեանս է։

Շատ մը ճամբորդութիւններուս մէջ, կրնամ մոռցած ըլլալ հետս առնելու օձիքներս, թաշկինակներս, գուլպաներս և մինչեւ իսկ բոլ բէզֆէրէսիս, բայց երբեք ոտքս դուրս չեմ դրած առանց բառարանիս, ինչպէս մարդիկ կան որ անպատճառ հովանոցնին հետերնին կ'առնեն՝ ուզէ անձրեւ վազէ, ուզէ օդը պայծառ ըլլայ։

Ֆրանսացիները en cas կ'ըսեն հովանոցին, չեմ գիտեր ինչո՛ւ։

Իմ բառարանս՝ dans tous les cas գործածելի գործիք մըն է որ մաս կը կազմէ մարմնոյս, էութեանս։

1892ին ծախու առած առաջին Նուպարեան բառարանս ինչե՛ր քաշած է ձեռքէս, ինչե՛ր...

Անոր թերթերը լեզու ունենային տէ, բերաննին բանային և իրենց ոդիսականը պատմէին ձեզի։

Տիւ և գիշեր — շատ անգամներ կէս գիշերին — ամառ կամ ձմեռ, բանի օրերը, ինչպէս նաեւ կիրակիները, Իզմիրի մէջ թէ՛ Բարիզ, Նեղոսի կամ Վոսփորի ափանց վրայ, վարին թէ վերին Եգիպտոս, Իտալացի կնկան մը հետ քօռփէ բրած առեններս և կամ այն տարիներուն ուր Կորիցիանեանցու ետեւէ կը վազէի, անկուտի և կամ տանկուտի եղած օրերս, միշտ, շարունակ, յաւէտ իմ կեանքի անբաժան ընկերը եղած է, ինչպէս շապիկին անբաժան ընկերն է վարտիկը։

Գաղափար մը, պատկեր մը, նկարագրութիւն մը, ամէն բան վերջապէս որոնք անհրաժեշտ են երեսի ջուրով յօդուած մը գրելու համար, ես զանոնք գտած եմ բառարանիս մէջ, որովհետեւ այդ պատկերները, գաղափարները, եւն. ֆրանսերէն բառերով միտքս եկած են, շնորհիւ միւսիւ Բէրօնէի դասերուն և շարունակ քսան տարի ֆրանսերէնէ զատ ուրիշ լեզուով բան կարդացած չըլլալուս։

Եւ ի՛նչ pratique, ի՛նչ դիւրաւսոյց, ի՛նչ կոկիկ բառարան է ան՝ Նուպարեանինը։

Անոր մէջ է բոյս ինչ, է կենդանի ինչ, ճաճք ինչի պէս բաներ չի կան, ինչպէս սովորաբար կը տեսնենք ուրիշ բառարաններու մէջ։

Մարդը պրպտեր, փնտռեր, գտեր է ամէն ֆրանսերէն բառի հոմանիշ հայերէնը։ Երբ տեսեր է որ մեր գործածած լեզուին մէջ փնտռածը չի կայ, դիմեր է գաւառաբարբառին, ինքը գտեր է շատ մը բառեր, երբ տարբեր կերպով չէ կրցեր ընել, և մէջտեղ հաներ է, տասներկու տարուան աշխատութենէ մը ետքը՝ բառարան մը qui est un vrai bijou։ (Այս հինգ հինգ բառերուն հայերէնը Նուպարեանի բառարանին մէջ անշուշտ կայ, բայց այս վայրկեանիս իւսէնմիս կ'ըլլամ կոր փնտռելու։ Աֆ կ'ընես, միւսիւ Լեւոն Աւագեան։)

Ուրիշներ՝ ֆրանսերէն սորվելու համար ֆրանսերէն բառարան մը ծախու կ'առնեն։ Ես հայերէն սորվելու համար գնեցի Նուպարեանը։

Կանոնին զարտուղութիւնն է այս, ի՛նչ ընեմ։ Մօրուք ունեցող կիներն ալ զարտուղութիւնն են ընդհանուր կանոնին. բայց կզակնուն տակը երկու թել մազ ունենալնուն համար, միթէ կը դադրի՞ն կին ըլլալէ...։

Նուպարեան բառարանին այս panégyriqueը չպիտի ընէի ես, եթէ ապերախտութիւնով վարուիլ չուզէի գրքի մը հետ որ այնքան թանկագին ծառայութիւններ մատուցած է ինծի և այնքան անգամներ երեսս ճերմակ հանած, քսան և այսքան տարուան գործածութենէ մը ետքը, երբ այդ երկար ժամանակամիջոցի տեւողութեանը, հոգին հանած, յոգնեցուցած, մաշեցուցած և թերթերը մէկիկ մէկիկ փրցուցած էի այդ լաթակազմ հատորին, և որուն վրայ ո՛չ շնորհք մնացեր էր և ո՛չ ալ presentability, և որ պառաւ կնկան մը պէս բոլոր ակռաները և մազերը թափել տուած էի, և որուն վրայ ալ ճալ չէր մնացած՝ ամբողջ գիշերը աչք չի գոցած նոր հարսի մը պէս, իր այդ հալումաշ վիճակին մէջ — ալ բռնուելիք տեղը չէ մնացեր — երբ ստիպուած եմ իրմէ բաժնուելու, և ընծայ տալու զայն — այդ ֆրանսահայ թղթէ Անիի աւերակը — Ֆռանսըզճայի խըրեալս ճավէս ունեցող Հիւանդանոցի պաշտօնեայի մը. այդ տխրասարսուռ «մոմէնտ»ին, պարտականութիւն սեպեցի հրաժեշտի ողջոյնս հրապարակաւ մատուցանել իրեն։

«Շնորհակալութիւն քեզի, ո՛վ իմ յոգնավաստակ բառարանս, բիւր շնորհակալութիւն։ Դուն զիս եթէ ոչ մարդ՝ բայց գոնէ հայ գրագէտ ըրիր, առանց մաքէդ անցնելու թէ գործածդ ոճիր մըն էր սոսկ։ Դուն պատճառ եղար որ ճանչնամ բոլոր դառնութիւնները հայ գրագէտի կեանքին և քու շնորհիւդ է որ ինծի թշնամի ըրիր բոլոր Դաշնակցականները, իրենց թերթէն վռնտուելու ատենս։ Եթէ ես գրող չըլլայի, այսօրուան օրս լաւագոյն բարեկամներս պիտի ըլլային Շահրիկեանը, Խաժակը, Զարդարեանը, և գուցէ... Գրիգոր Զօհրապը որ քանի մը տարիներէ ի վեր բարեւը կտրած է ինէ, որովհետեւ ես իրեն պէս Դաշնակցականներուն փաթթուելու որ և է պատճառ չեմ ունեցած։

Գնա՛, ո՜վ իմ աղուոր բառարանս, քիչ մը ինքզինքդ խնամել տուր, տաս փարայի ջիրհօվ, այսուհետեւ հանգիստ ապրէ, քէֆդ նայէ դարակի մը խորը և նայէ որ ինքզինքդ մաքրես և գտնաս, եթէ կարելի է, քեզմէ պակսեցուցած էջերս։ Գնա՛, Աստուած հետդ, մի՛ մոռնար զիս եւ... երթաս բարով, ո՛վ իմին հայերէն սորվեցնող թուղթէ վարժապետս, երթաս բարեա՛ւ...?

Եւ եթէ, իր՝ ինծի մատուցած ծառայութիւններուն փոխարէն հարկ ըլլար ձեռքը վկայական մը տալ, ինչպէս կուտանք սպասուհիի մը՝ որ մեզ ծառայելէ զատ բրուսէկիային տակ զոյգ մը աղուոր կուրծքեր ունեցած է, այդ պարագային իմ Նուպարեան բառարանիս պիտի տայի հետեւեալ Ռոնէօի թուղթի վրայ գրուած վկայագիրը։

«Ստորագրեալս՝ խղճի մտօք և մտօք առողջ, կը վկայեմ թէ «Նուպարեան Ֆրանսահայ աշխարհիկ» այս բառարանս քսաներեք տարի շարունակ հաւատարմաբար ծառայած է ինծի, գոհացուցած է բոլոր պէտքերս, և մարդու պէս պատասխանած բոլոր հարցումներուս, առանց գոնէ անգամ մը տմարդօրէն բալ տուած ըլլալու ինծի, թէեւ ինքը հազարաւոր բայեր կը պարունակէ։ Քսան տարի շարունակ 60 ղրուշի փոխարէն գիշեր ցերեկ բոլոր պէտքերս տեսած է։ Տուած դրամս հէլալ կ'ընեմ իրեն եւ կը մաղթեմ որ ամէն Հայ փութայ անոր պէս հաւատարիմ ծառայող մը ունենալու, ի փառս Ֆրանսերէն լեզուի և ի պարծանս Հայ Գրականութեան։

Վասն որոյ, այս վկայականս տուի իրեն..

Փերիքէօյ ԲԻՒԶԱՆԴԷՄ

Այս սրտաշարժ բաժանումէս ետքը երբ նոր մը ունենալու համար դիմում կ'ընեմ հեղինակին, Մեսրոպ Նուպարեան կը փութայ հատ մը ղրկել ինծի, եւ նամակով մըն ալ իմաց կուտայ որ իր բառարանին վերջին քանի մը օրինակներէն հատ մըն է որ կը ղրկէ կոր ինծի։

Ըսել է քանի մը տարիէն այլեւս Նուպարեան բառարան մը կարելի չպիտի ըլլայ գտնել նոյնիսկ... Գալենցի քով, ի՛նչ պիտի ընեն այն ատեն բոլոր ուսանողները, բոլոր ուսուցիչները, ռոման կարդացող աղջիկները, համալսարանականները, Պատրիարքութեան պատրաստուող շնորհունակ վարդապետները, Դաղղիացիէ մը զարդարուած Հայ կարգուած կիները, ես, դուն, և բոլոր անոնք որ զարգանալու ճավէսը ունին, հրապարակը առանց Նուպարեան Բառարանի, շուկայ մըն է առանց բէրօյի և «Բիւզանդիոն» մը առանց Բէշեանի։

— Ատոր ճարը կայ, հոգ մի՛ ըներ, կ'ըսէք ինծի։ Նուպարեան երկրորդ տպագրութիւն մըն ալ կ'ընէ, եղաւ, գնաց։

Երկրորդ տպագրութի՜ւն... ես չեմ կարծեր ոչ իմ գիտցած Նուպարեանս, Պոլսոյ այդ բազմահմուտ մենակեացը, անգամ մը եւս փորձուի գործ ունենալու... հայ տպագրիչի մը և կամ հայ հրատարակիչի մը հետ։ Անգամ մը բերանը այրած է և այրածէ աւելի քեպապ եղած։ Ան խենդ չէ որ կրկին ինքզինքը նետէ, այս տարիքին մէջ, նոր վտանգի մը։

Մարդս հայ տպագրիչի, հայ հրատարակչի, voir même հայ լրագրապետի մը հետ գործ ունենալու համար քէմէրին մէջ ունենալու է զոյգ մը ատրճանակ, երկու փիսթօլ, և հինգ վեց հատ պզտիկ եաթաղան։ Եւ եթէ ասոնք չի կրնար գործածել, այդ պարագային հարկ կ'ըլլայ որ դիմէ Եմին Էօնիւի խարախօլին և խնդրէ քօմիսէր պէյէն որ իրեն հետ տայ, ճամբայ չելած... երկու հատ ճանտարմա։ Ճիշտ ինչպէս պիտի ընէր եթէ պէտք ունենար ճամբորդելու այն parageներուն մէջ ուր մերթ ընդ մերթ Զաքըրճալըն իր ներկայութեամբը կը պատուէր։

Այս հաշուով Նուպարեանին երկրորդ տպագրութեան մը սպասելը խելք չէ բնաւ։

Պուռնապան, Կէօզթէփէն, Պուճան, Քօրտէլիօն կեցած տեղը, մարդս խելքէն պակաս ըլլալու է որ, երկրորդ անգամ ըլլալով երթայ և ողջ գլուխը աւետարանին տակ դնէ։

Հէլպէթ հրատարակիչ մը կը գտնուի, կ'առարկէք ինծի, որ Նուպարեանէն ծախու կ'առնէ հեղինակի իրաւունքը և իրարու ետեւ քանի մը նոր տպագրութիւններ մէջտեղ կը հանէ, եղաւ լմնցաւ...։

Չեմ գիտեր թէ, Հայ հրատարակիչներուն մէջ այդքան խելացի մարդ կը գտնուի՞։

Ես չեմ կարծեր որովհետեւ, խելացի մարդը փոխանակ հայերէն գիրք տպելու, էմանէթճիութիւն կ'ընէ եւ վարդի պէս կ'ապրի։

Հայերէն գիրք հեղինակելը և կամ տպելը, յիմարութեան մէկ տեսակն է որուն միքրոպը տակաւին չէ գտնուած, և վախնամ, եթէ ասանկ երթայ, գտնուելիք ալ չունի։

Բայց իմ այս յոռետես տեսութիւնս պատճառ մը չէ որ փառաւորապէս չի տօնենք, իր հազար հինգ հարիւրամեակին առթիւ, Մեսրոպը, որ այս անգամ Նուպարեանը չէ։

Ե. ԱԼՓԻԱՐ